

دو فصلنامه علمی تاریخ نگری و تاریخ نگاری دانشگاه الزهراء (س)

سال سی و سوم، دوره جدید، شماره ۳۱، پیاپی ۱۱۶، بهار و تابستان ۱۴۰۲

مقاله علمی - پژوهشی

صفحات ۱۹۳-۱۶۳

بازنمایی ایدئولوژی در کتاب‌های آموزشی دانشگاهی تاریخ ایران^۱

زهیر صیامیان گرجی^۲، مریم طاهرزاده^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۲۷

چکیده

این پژوهش در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی وندایک انجام گرفته است و متن کتاب‌های آموزشی دانشگاهی درباره تاریخ ایران دوره میانه که توسط نویسندگان بومی و غیربومی تألیف شده از لحاظ تأثیر ایدئولوژی نویسندگان، به شکل کمی، کیفی و تطبیقی، با هدف ارائه یک مدل روش شناختی در تحلیل آثار تاریخ نگارانه بررسی شده است تا مشخص گردد که در روایت رویدادهای تاریخی واحد، چگونه ایدئولوژی مؤلفان در هر متنی با استفاده از ساختار زبانی، به برجسته تر کردن یا کوچک تر جلوه دادن رخدادها یا افراد منجر می شود. بنابر تعریف وندایک، ایدئولوژی‌ها، نظام‌های باورهای بنیادین یک گروه و اعضایش هستند که با نظام ایده‌ها و خاصه با ایده‌های اجتماعی، سیاسی یا مذهبی آنها سروکار دارند. ایدئولوژی مؤلفان نیز در طرح‌واره‌های تفسیری مؤلفان از گذشته و عبارت‌هایی دیده می شود که آن را در روایت تاریخی نشان می دهند؛ بنابراین وجه بلاغت و کنش گفتار در نظریه تحلیل گفتمان می تواند در تحلیل این متون نیز به کار آید. برای رسیدن به این منظور، متن کتاب‌های آموزشی دانشگاهی بومی و غیربومی از لحاظ وجود راهبردهای ایدئولوژیکی در محورهای بلاغت و کنش در تحلیل گفتمان انتقادی وندایک مطالعه شد و باتوجه به تجزیه و تحلیل آماری یافته‌های این محورها، روشن شد که راهبردهای ایدئولوژیکی چگونه در ساختار زبانی روایت تاریخی حاضر می شود و ایدئولوژی نویسنده به متن و خواننده منتقل می شود. براساس تحلیل آماری، نویسندگان خارجی از راهبردهای ایدئولوژیکی بیشتری در هر دو محور استفاده کرده‌اند؛ بنابراین دیدگاهشان درباره رخدادهای تاریخی بیشتر در روایت و متن بازتاب یافته است و یافته‌های کیفی مقاله نیز نشان دهنده چگونگی حضور این مفاهیم در متن آثار است؛ بنابراین با استفاده از رویکرد و روش تحلیل گفتمانی وندایک، می توان ادعا کرد یک روایت تاریخی بازنمایی شفاف یا روگرفت مطابق با واقعیت عینی زنجیره‌ای از رویدادهای گذشته نیست، بلکه یک رویداد واحد می تواند در روایت‌های مختلف به صورت‌های متفاوتی تحت تأثیر ایدئولوژی و نظام باورهای مؤلفان بازنمایی و روایت شود.

کلیدواژه‌ها: بلاغت، کنش گفتاری، تحلیل گفتمان انتقادی، ایدئولوژی، کتاب آموزشی تاریخ دانشگاهی، تاریخ ایران میانه.

۱. شناسه دیجیتال (DOI): 10.22051/hph.2024.43735.1669

۲. استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
z_siamian@sbu.ac.ir

۳. دکترای زبان شناسی همگانی، دبیر آموزش و پرورش. tahezrademaryam77@gmail.com

مقدمه

زبان عامل بسیار مهمی برای ایجاد ارتباط بین اعضای یک جامعهٔ زبانی خاص است که علاوه بر ارتباط می‌تواند ارزش‌های ایدئولوژیکی، اجتماعی و نظامی آن را نیز انتقال دهد. ایدئولوژی‌ها با ساختارهای اجتماعی در ارتباط هستند و خیلی از آن‌ها به‌طور اجتماعی فراگرفته می‌شوند یا تغییر می‌یابند. برای آشکارسازی نقش زبان در انتقال ارزش‌ها و ایدئولوژی^۱ها از رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی^۲ بهره گرفته می‌شود که به بررسی و کشف روابط ایدئولوژی پنهان در پس متون و زبان به‌کاررفته در آن‌ها می‌پردازد.

در این حوزه دغدغهٔ اصلی تحلیلگر آشکارسازی ایدئولوژی‌ها و در ادامهٔ آن نابرابری‌ها و تبعیض‌هایی است که از طریق گفتمان تولید می‌شود. در این رویکرد اعتقاد بر این است که متون، خنثی از بار ایدئولوژیکی نیستند؛ بلکه متون، حوادث و رویدادها را از منظر یا نگاه خاصی گزارش می‌کنند. بنابر نظر وندایک (۲۰۰۴) ایدئولوژی‌ها نظام‌های باورهای بنیادین یک گروه و اعضایش هستند که با نظام ایده‌ها و خاصه با ایده‌های اجتماعی، سیاسی یا مذهبی سروکار دارند.

برای گسترش ایدئولوژی‌ها از رسانه‌ها مانند کتاب‌های درسی، اخبار، آگهی‌ها، فیلم‌ها، بازی‌ها و غیره استفاده می‌شود که به مخاطبان بگویند چه چیزی ارزشمند و چه چیزی دارای ارزش نیست. در این میان متون به‌کاررفته در کتاب‌های درسی نیز دارای ایدئولوژی‌های پنهان یا آشکار هستند که می‌تواند تأثیر بسیاری بر روی ارزش‌ها و باورهای دانش‌آموزان و دانشجویان داشته باشد. وندایک (۲۰۰۴) معتقد است برای بازتولید ایدئولوژی در مدارس، حرکت‌های اجتماعی، اتحادیه‌ها و رسانه‌ها، احتیاج به نهادی داریم که ایدئولوژی حاکم را گسترش دهد. این نهادها یا سازمان‌ها می‌توانند شامل نهادهای آموزشی و علمی، طراحان یا مؤلفان کتاب‌های درسی باشند که بخش عملی یا اجتماعی ایدئولوژی را تشکیل می‌دهند و برای سازمان‌دهی فعالیت‌های ایدئولوژیکی ضروری به نظر می‌رسند. کتاب‌ها، درس‌ها، امتحانات، گزینش‌ها در نهادهای آموزشی ممکن است توسط بخشی از ایدئولوژی سازمان‌دهی شود که می‌خواهد «چیزهای درست» را آموزش دهد که خود شامل ایدئولوژی «درست» در قدم اول است.

جونز^۳ (۲۰۰۷) معتقد است کتاب‌های درسی می‌توانند یک منبع مهم در ایجاد و درک ایدئولوژی‌های متفاوت باشند که در نهایت منجر به این می‌شود که حتی کودکان و جوانان نیز

-
1. Ideology
 2. Discourse Analysis
 3. Johns

مبتنی بر مجموعه‌ای از تفکرات قالبی و سنتی درباره‌ی ایدئولوژی‌ها، قرار گیرند. بنابراین کتاب‌های درسی که در مدارس و دانشگاه‌ها تدریس می‌گردند می‌توانند محل بسیار مناسبی برای ترویج و القا ارزش‌ها و ایدئولوژی‌ها باشند باشند. همچنین آلن بوث^۱ (۲۰۰۳) بر این باور است که تاریخ آینه‌ی گذشتگان است و آنچه در تاریخ هر ملتی دیده می‌شود قطعاً نشانی از ارزش‌ها و هنجارهای آن ملت دارد که شاکله‌ی وجودی آن محسوب می‌شود و آنچه نویسندگان از وقایع تاریخی در کتاب‌های تاریخ مدارس و دانشگاه‌ها عرضه می‌کنند، در ارزش‌ها و هنجارهای ملت‌ها تأثیرگذار است.

در این میان کتاب‌های تاریخ یکی از موضوعات جذابی است که می‌توان بازنمایی ایدئولوژی را در آن نمایان ساخت؛ زیرا در کتاب‌های تاریخ، نویسندگان می‌توانند با استفاده از ابزارهای زبانی، طوری رویدادهای تاریخی را روایت کنند که همراه با ارتقای نفوذ باور و کلام خویش با استفاده از عناصر بلاغی در ساختار زبانی روایت، اعتبار و صدق شناختی که از گذشته در روایت تاریخ بازنمایی می‌کنند توجیه کرده و باورپذیر سازند و ایدئولوژی و جهان‌بینی مورد نظرشان را نیز به مخاطبین القا نمایند. جایگاه ایدئولوژی‌ها در طرح‌واره‌های تفسیری مورخان برای توضیح و تبیین رخدادهای گذشته و نیز عبارات‌هایی که در راستای واقع‌نمایی روایت تاریخی و تطابق آن با رخدادهای گذشته با ارجاع به منابع تاریخی استفاده می‌کنند بیشتر دیده می‌شود. مسئله‌ی مقاله‌ی حاضر بر این مینا تدوین شده است البته این مسئله در حوزه‌ی مسائل و مفاهیم فلسفه‌ی علم تاریخ نیز وجود داشته و نظریات مختلفی مطرح شده است. وایت^۲ (۲۰۰۶) معتقد است روایت‌های تاریخی پر شده از معنایی که ممکن است متفاوت یا حتی متضاد با کپی‌های گذشته خود باشند، بنابراین معنایی که در روایت‌های تاریخی منعکس می‌شود یک ساخت دلخواهی است که تا بی‌نهایت می‌تواند در حال نوسان باشد. این دیدگاهی رادیکال درباره‌ی نسبت ذهنیت مورخان، ارزش‌هایی ایدئولوژیک و جهان‌بینی آنان با فرم روایی تاریخ و مسئله صدق و اعتبار شناخت گذشته توسط مورخان است (در این باره نگاه کنید به فصل‌های مختلف استنفورد^۳، ۱۳۸۲، احمدی، ۱۳۸۶، مک کالاه^۴، ۱۳۸۷، مانزلو^۵، ۱۳۹۴، لورنتس^۶، ۱۳۹۹).

مانزلو در کتاب *وساخت تاریخ* (۱۳۹۴) در توضیح تمایز تاریخ و گذشته و مبانی و نتایج آن در تاریخ‌نگاری‌های جدید، مبنایی که در مقاله‌ی حاضر انتخاب شده است و اتخاذ رویکرد و

1. Both, Alen
2. White
3. Stanford
4. Makala
5. Manslo
6. Lorence

روش تحلیل گفتمان وندایک در چنین هم‌راستایی نظری مدنظر قرار گرفته، نشان می‌دهد در نظریه‌های تاریخ متفاوت، بر مبنای نظام‌های معرفت‌شناسی مختلف، مواجهه مؤلفان با منابع و مدارک تاریخی دگرگون‌شده و روایت‌های تاریخی متنوعی را از گذشته شکل می‌دهند.

آنکرسمیت (۲۰۱۱) در تحقیق خود نشان می‌دهد که فاصله بین تاریخ‌نگار و موضوع کار او، فاصله زبانی است. تاریخ‌نگار باید زبان شخصیت‌ها و زبانی که منطقی کردار آنان را نمایان می‌کند، برگزیند. تاریخ‌نگاری، پیکربندی تازه زبانی از موضوع است و زبان روایت تاریخی، زبان ابژه و کنشگر تاریخی نیست. گالی (۲۰۰۸) بر این باور است که یکی از معانی تاریخ، شرح رویدادهای تاریخی و به اعتباری تحلیل یا توضیح‌دادن آن‌هاست و رویدادها به یاری زبان در قالب عبارت‌ها جای می‌گیرند که تبیین و تعبیر نهایی آن‌ها استوار به نقشه، برنامه یا نیت‌های مؤلفان آن‌ها است.

این رویکردها به چستی و چگونگی تاریخ‌نگاری که در ذیل فلسفه علم تاریخ مطرح شده است، تأکید دارند ضرورتاً آنچه در روایت اثری تاریخی درباره گذشته با استفاده از منابع هر دوران می‌آید مطابق با واقعیت عینی رخدادهای هر دوره و برابر با آنچه که کنشگران همان دوران تجربه و درک و تفسیر می‌کردند نخواهد بود (ایگرس، ۱۳۹۸). چنین مباحث نظری فضا را برای کاربرد رویکردهای زبان‌شناسی تحلیل گفتمانی در مطالعات تاریخ‌نگاری مانند مقاله حاضر باز کرده است.

بنا به اهمیت بازیابی ایدئولوژی‌های پنهان یا آشکار موجود در متن کتاب‌های دانشگاهی تاریخ، پژوهش حاضر از رویکرد نظری تحلیل گفتمان وندایک (۲۰۰۴) درباره محورهای بلاغت و کنش برای شناسایی راهبردهای ایدئولوژیکی گفتمانی در سطح خرد و عینی آن یعنی صورت‌ها و ساختارهای زبانی در بافت موقعیتی بهره گرفته است. در راستای گویاترشدن موضوع و کاربرد مقاله برای مخاطبان دانشگاهی و براساس مبانی رویکرد وندایک درباره قدرت و ایدئولوژی و ابعاد نهادی آن، متن‌های چهار کتاب تألیفی انتشارات سمت در تاریخ ایران دوره میانه به‌عنوان نهاد رسمی متولی تأمین کتاب‌های آموزشی برای دانشگاهیان علوم‌انسانی از جمله تاریخ و دو کتاب غیربومی تاریخ ایران دانشگاه کمبریج که حدود ۵۰ سال پیش به فارسی ترجمه شده و از کتاب‌های معتبر دانشگاهی و مرجع علمی در حوزه تاریخ ایران است، به شکل تطبیقی، کمی و کیفی مورد بررسی قرار می‌دهد تا مشخص کند که اولاً چگونه نویسندگان بومی و غیربومی، در روایت رویدادهای تاریخی، با استفاده از راهبردهای ایدئولوژیکی، سعی دارند تا ایدئولوژی خویش را به مخاطبان انتقال دهند و ثانیاً چه تفاوتی بین نویسندگان ایرانی و خارجی در متنی تألیفی یا ترجمه‌ای، از لحاظ درصد بهره‌گیری از

تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری، سال ۳۳، شماره ۳۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲ / ۱۶۷

راهبردهای ایدئولوژیکی، در لایه‌های پنهان و آشکار زبان به کار گرفته شده در متون، وجود دارد.

درواقع میزان استفاده هر یک از این راهبردها «مانند راهبرد استعاره و تشبیه در محور بلاغت»، می‌تواند در انتقال عقاید و نظرات نویسندگان به خوانندگان که می‌تواند به سود یا ضرر هر یک از حاکمان، اشخاص یا سلسله‌های موردبحث باشد، مؤثر باشد. از طرف دیگر متن ترجمه به‌طور تصادفی با متن اصلی مقایسه گردید که مشخص شد متن ترجمه، تقریباً دقیق و تحت‌اللفظی انجام گرفته است، بنابراین متن ترجمه را نسبت به متن اصلی وفادار در نظر می‌گیریم و از تفاوت‌های احتمالی بین متن اصلی و ترجمه‌ای چشم‌پوشی کرده و از آن به‌عنوان متن غیربومی یاد می‌کنیم.

باید گفت که در این مقاله، متن کتاب‌های دانشگاهی تاریخ، در جهت تقویت رویکرد تطبیقی مقایسه‌ای، به‌منزله متنی یک‌پارچه و منسجم در نظر گرفته شده و نقل‌قول‌هایی که از منابع تاریخی یا تحقیقات در کتاب‌های یادشده توسط نویسندگان بیان شده است، به‌مثابه ایدئولوژی خود نویسنده (گرچه نویسنده اقتباس کرده) موردتوجه قرار می‌گیرد؛ گرچه ممکن است این نقل‌قول‌ها به‌لحاظ روایت رویدادهای تاریخی به‌عنوان منابع تاریخی هر دوران مهم باشند، ولی از نظر زبانی در نظریه تحلیل گفتمان وندایک، تمایز بین منبع و روایت دارای اهمیت نیستند؛ چرا که توسط مؤلف برای حضور در روایت تاریخی اثر، چه با هدف تألیف متنی آموزشی یا پژوهشی محققانه برای اجتماع علمی دانش تاریخ، انتخاب شده است و اگر هم آن منابع تاریخی نیز حاوی ایدئولوژی خاصی باشند، با ابزارهای تحلیلی موجود در رویکرد تحلیل گفتمان وندایک در بررسی راهبردهای ایدئولوژیکی در روایت تاریخ در راستای بازنمایی ایدئولوژی مؤلفان تحقیقات تاریخی مورد بررسی قرار می‌گیرند (ادامه مقاله). این چهار کتاب تألیفی از مؤلفی واحد در تاریخ ایران دوره میانه در انتشارات سازمان سمت، به‌عنوان نهاد دولتی تأمین منابع آموزشی دانشگاهی، از دکتر سید ابوالقاسم فروزانی با عنوان‌های تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره سامانیان با ۱۸۷ صفحه و چاپ اول سال ۱۳۸۱؛ غزنویان از پیدایش تا فروپاشی با ۳۳۷ صفحه و چاپ اول سال ۱۳۸۴؛ قراخانیان بنیان‌گذاران نخستین سلسله ترک مسلمان در فرارود (آسیای میانه) با ۱۶۸ صفحه و چاپ سال ۱۳۸۹؛ سلجوقیان از آغاز تا فرجام با ۳۲۴ صفحه و چاپ سال ۱۳۹۳ است.

دو کتاب غیربومی ترجمه‌ای از انتشارات خارجی مرجع برای رشته تاریخ با عنوان‌های تاریخ ایران از فروپاشی دولت ساسانیان تا برآمدن سلجوقیان زیر نظر ر.ن. فرای با ترجمه

حسن انوشه که سلسله‌های سامانیان و غزنویان را توصیف کرده است، با ۱۲۱ صفحه سلسله سامانیان و ۲۳۲ صفحه سلسله غزنویان، تجدید چاپ سال ۱۳۸۵ انتشارات امیرکبیر؛ و تاریخ ایران کمبریج از آمدن سلجوقیان تا فروپاشی دولت ایلخانی زیر نظر جی.آ. بویل با ترجمه حسن انوشه که سلسله‌های سلجوقیان و قراخانیان را توصیف کرده است، با ۱۰۶ صفحه سلسله قراخانیان و ۲۸۵ صفحه سلسله سلجوقیان، تجدید چاپ سال ۱۳۸۵ انتشارات امیرکبیر که تاکنون به چاپ‌های متعدد رسیده‌اند و در ادامه مقاله توضیحاتی درباره چرایی انتخاب این آثار آورده شده است.

چارچوب نظری تحقیق

یکی از رویکردهای میان‌رشته‌ای مطرح امروزی، تحلیل گفتمان است که سعی در تبیین چگونگی فرایند تأثیرگذاری زبان بر رخدادها و امور اجتماعی - انسانی دارد. به‌واقع تحلیل گفتمان (به‌ویژه تحلیل گفتمان انتقادی) زبان را کنشی اجتماعی قلمداد می‌کند که با ایدئولوژی، تاریخ و قدرت چه در سطح نوشتاری و چه در سطح گفتاری، در ارتباط است؛ بنابراین با تحلیل و جست‌وجو در لایه‌های پنهان و آشکار زبان به‌کاررفته در متون نوشتاری یا گفتاری، می‌توان به ایدئولوژی نویسندگان و گویندگان نزدیک گردید.

وندایک به‌عنوان یکی از نظریه‌پردازان برجسته تحلیل گفتمان انتقادی، به بسط مدلی پرداخته که از آن به‌عنوان مدل اجتماعی شناختی یاد می‌شود (وندایک، ۲۰۰۴). از نظر وندایک بُعد شناختی ایدئولوژی‌ها، عبارت است از ماهیت ایدئولوژی‌ها به‌عنوان عقاید، ارتباط آن‌ها با باورها و دانش‌ها و جایگاه آن‌ها به‌عنوان بازنمودهای اجتماعی مشترک، اما از بعد اجتماعی، ایدئولوژی‌ها نشان می‌دهند که چه نوع ارتباطی بین اعضای گروه‌ها و نهادها، در تولید و بازتولید ایدئولوژی‌ها مؤثر هستند.

درنهایت از بعد گفتمانی، ایدئولوژی‌ها به‌واسطه همین متون شناخته می‌شوند. به باور وی اعضای گروه‌ها با هنجارها، کنش‌ها و اهدافی که دارند، خود را از سایر گروه‌ها متمایز می‌کنند و عضویت در هر گروه، به «خودی» یا «غیرخودی» بودن افراد بستگی دارد و در همین راستا «ما» و «آنها» در بین افراد و جامعه پدید می‌آید (وندایک، ۲۰۰۰).

گفتمان‌ها نقش محوری در تولید و بازتولید ایدئولوژی‌ها بر عهده دارند و ایدئولوژی‌ها می‌توانند در سطوح مختلف از آهنگ کلام گرفته تا سطح نحو و معنا، گفتمان‌ها را تحت نفوذ خویش قرار دهند. الگوی نظری وندایک (۲۰۰۴) شامل دو سطح کلان^۱ و سطح خرد^۲ است.

1. macro-level
2. micro-level

سطح کلان در حقیقت سطح انتزاعی است که با استفاده از آن، به توصیف و تحلیل ارتباط میان گروه‌ها و کنشگران اجتماعی، نهادها و سازمان‌ها در جامعه، از یک‌سو، و لحاظ‌کردن مفاهیم فرازبانی از قبیل ایدئولوژی، قدرت، سیاست و سلطه در گفتمان از سوی دیگر، پرداخته می‌شود و در سطح خرد نیز به‌عنوان سطح ملموس و عینی گفتمان، صورت‌ها و ساختارهای زبانی در بافت موقعیتی مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرند.

وندایک (۲۰۰۴) چندین راهبرد ایدئولوژیکی سطح خرد، برای شناسایی ساختارهای گفتمانی ایدئولوژیکی معرفی کرده است که در این پژوهش از محورهای بلاغت^۱ و کنش، بهره گرفته شده است؛ زیرا طبق پیش مطالعات و بررسی‌های اولیه انجام‌گرفته توسط نگارندگان، این راهبردها در کتاب‌های درسی تاریخ بیشتر به کار رفته‌اند و به نوعی با توجه به فراوانی آن قابلیت بررسی شدن با دقت بالاتر و قابلیت تعمیم را دارند در عین حال که با توجه به تنوع این راهبردها در نظریه تحلیل گفتمان وندایک و محدودیت رایج در تدوین مقالات علمی مجلات دانشگاهی رشته تاریخ، در مقاله حاضر این بُعد از نظریه وندایک در این دوره تاریخ ایران مدنظر قرار گرفت و در مقالات متفاوتی می‌توان دیگر راهبردها و دوره‌های مختلف را بررسی کرد.

درحقیقت، هر یک از محورهای بلاغت و کنش، خود نیز شامل راهبردهای ایدئولوژیکی ویژه‌ای هستند. از آنجاکه مقاله حاضر، مقاله‌ای روش‌شناختی و مسئله‌مند است و روش کیفی و کمی و تطبیقی را در مطالعات میان‌رشته‌ای تاریخ و زبان‌شناسی ترکیب کرده است؛ بنابراین بیش از مقالات موضوع‌محور یا تبیینی در مطالعات تاریخی، نیازمند توضیح افزون‌تر درباره مفاهیم و مبانی نظری است در همین راستا در ذیل به توصیف محورها و راهبردهای ایدئولوژیکی مربوط به هر یک از محورها می‌پردازیم.

۱. محور بلاغت^۲

بررسی ساختارهای بلاغی در گفتمان ایدئولوژیکی، تأکید بر معنا و محتوا دارد. محور بلاغت رابطه تنگاتنگی با محور سبک دارد و عمدتاً به فن یا مطالعه گفتمان، در حضور جمع اطلاق می‌گردد، با این تفاوت که هر گفتمانی لزوماً سبکی دارند، اما همه گفتمان‌ها دارای صنایع بیانی که بتوان آن‌ها را ساختار بلاغی (مانند کنایه، استعاره، تکرار و...) نامید، نیستند. این محور، دارای چندین راهبرد ایدئولوژیکی است که در این پژوهش راهبردهای استعاره، تشبیه و بازی

1. metaphor
2. metaphor

با اعداد، به‌منظور نشان‌دادن مکانیزم القا نظرات و عقاید نویسندگان ایرانی و خارجی نسبت به رویدادهای تاریخی ایران دوره میانه، مورد بررسی قرار می‌گیرند.

الف. راهبرد ایدئولوژیکی استعاره

هنگامی که گوینده/ نویسنده از یک واژه (مشبه به) به جای واژه دیگر (مشبه)، به دلیل وجود شباهتی بین مفاهیم این واژه‌ها بهره بگیرد، راهبرد استعاره را به کار بسته است که این ابزار بلاغی در گفتمان‌ها به صورت اعم جاری و ساری است. فرضاً آن‌گاه که از موفقیت با تعبیر استعاره‌ای، «رسیدن به قله افتخار»، یاد می‌شود؛ نقش این راهبرد آشکار است، مانند جمله «مهاجران حیوانات کثیف هستند».

ب. راهبرد ایدئولوژیکی تشبیه^۱

راهبرد تشبیه به کارگیری عبارت ویژه‌ای است که طی آن معنا به صورت قیاس یک مورد با مورد دیگر، با در نظر گرفتن وجه اشتراکشان، مورد مقایسه قرار می‌گیرد. فرضاً در جمله‌ای نظیر «او بسان یک ستاره می‌درخشد»، ابزار تشبیه مورد استفاده قرار گرفته است.

پ. راهبرد ایدئولوژیکی بازی با اعداد^۲

چنانچه گوینده/ نویسنده با تغییر و بازی با اعداد به نحوی خواننده را بیش‌ازپیش تحت‌تأثیر قرار دهد، از راهبرد بازی با اعداد بهره گرفته است. فرضاً تأثیر جمله «هزار آمریکایی وارد کشور شدند»، بر مخاطبان بیشتر از جمله «کمتر از سه درصد از نظامیان آمریکایی وارد خاک عراق شده‌اند»، است.

۲. محور کنش گفتاری

و ندایک اظهار می‌کند که دستاورد مهم کنش گفتاری آستین،^۳ تأکیدورزیدن بر روی بعد اجتماعی کنش است، اما تصریح می‌کند درحالی‌که در نگاه‌های سنتی به زبان، به مطالعه کنش گفتاری توجه می‌شود، تحلیل‌گران گفتمان انتقادی، هنگام تحلیل گفتمان، به زنجیره یا توالی کنش گفتارها توجه می‌کنند. در این محور، راهبرد ایدئولوژیکی کنش گفتاری به‌منظور آشکار نمودن ایدئولوژی نویسندگان بومی و غیربومی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

الف. راهبرد ایدئولوژیکی کنش گفتاری

و ندایک (۲۰۰۴) بر این باور است که در این راهبرد گوینده/ نویسنده از کنش‌های گفتاری^۴

1. Simile
2. Number game
3. Austin
4. speech act

مختلف نظیر وعده‌دادن، سؤال پرسیدن، اتهام‌زدن، تهدیدکردن و منصوب‌کردن، با هدف خاصی استفاده می‌کند. تقریباً همه افراد با هر ایدئولوژی که دارند، می‌توانند از این کنش‌های گفتاری در جهت ایجاد تعامل بیشتر با مخاطب استفاده کنند، مانند آنچه در گفتمان‌های دموکراتیک^۱، محافظه‌کارانه^۲، فمینیستی یا آزادی‌خواهانه اتفاق می‌افتد (وندایک، ۲۰۰۴)؛ مانند جمله «خانم گورمن دیگر اعضای مجلس را متهم به دفاع از مهاجرین کرد».

پیشینه تحقیق

اسکات و آشر (۲۰۱۷) روش‌ها و تئوری‌ها در تعلیم‌وتربیت، این پرسش را مطرح می‌کنند که آیا تاریخ برای همه یکسان است و در پی پاسخ به آن به این نتیجه می‌رسد که یک واقعه تاریخی ممکن است براساس تفاوت‌های ملی‌گرایانه، انعکاس‌های متفاوتی داشته باشد بدون این که در اصل آن تفاوتی حاصل شده باشد و حتی ممکن است برخی از اصطلاحات تاریخی هم با اندکی تغییر ارائه شود. کافین (۲۰۱۵) به این مطلب اشاره دارد که زبان چگونه معنی‌سازی می‌کند و چگونه از زبان در موقعیت‌های واقعی جامعه استفاده می‌شود، مثل کلاس‌های تاریخ که می‌توان با استفاده از این ماهیت زبان، بیان تاریخ را اجتماعی‌تر و آموزشی‌تر ساخت و همچنین این امکان وجود دارد که از اصطلاحات تاریخی، توصیف‌های مشخص‌تری را ارائه نمود.

مطالعات تحلیل‌گفتمانی درباره کتاب‌های درسی تاریخ تحت‌تأثیر مطالعات رسانه به زبان غیرفارسی رایج است، اما در زبان فارسی عمده مطالعات تحلیل‌گفتمانی در حوزه رسانه متمرکز شده‌اند؛ به‌طور نمونه آزاد (۱۳۹۳) بخش خبری را مورد تحلیل قرار داده است. در این مقاله تحلیل داده‌ها مشخص کرد که ساخت‌های زبانی و غیرزبانی ایدئولوژیکی به‌واسطه راهبرد خودبزرگ‌منشی ملی، قطبی - شدگی، مقوله‌بندی و استعاره در بخش خبر ۲۰:۳۰ بازنمایی می‌شود و بدین‌وسیله نظرات رسانه حاکم به مخاطبان منتقل می‌گردد، اما تحقیقی مشابه با موضوع و مسئله و روش مقاله و تحلیل کمی و کیفی و تطبیقی حاضر یافت نشده است. هرچند روش تحلیل محتوا در مطالعات کتاب درسی تاریخ مدارس به فارسی رایج است.

مانند رفعتی‌پناه (۱۴۰۱) که به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مدارس درباره مباحث محیط زیستی پرداخته است، قهاری و اکبری (۱۳۹۵) که به تحلیل محتوای متون درسی کتاب‌های تاریخ، جغرافیا و ادبیات فارسی از لحاظ وجود کانونی ایرانیت در عصر پهلوی اول

1. democratic
2. conservative

پرداخته‌اند، اما قریب (۱۳۹۹) سیر تحول متون درسی تاریخ مغول و ایلخانی در نظام دانشگاهی ایران را بررسی کرده و نیز یوسفی و دیگران (۱۴۰۱) تاریخ‌نگاری مطالعات نوین غربیان دربارهٔ امپراتوری مغول را واکاوی کرده‌اند. باین‌همه مقالات مشابه نیز راهبرد پژوهشی مقاله حاضر و کتاب‌های آموزش دانشگاهی تاریخ را انتخاب نکرده‌اند.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این تحقیق به منظور پیدا کردن راهبردها و تفاوت‌های ایدئولوژیکی بین نویسندگان کتاب‌های تاریخ بومی و غیربومی در متن کتاب‌های آموزشی تاریخ دانشگاهی، از روش کمی و کیفی و تطبیقی با استفاده از الگوی تحلیل گفتمان وندایک (۲۰۰۴ و ۲۰۰۰) استفاده شده که براساس آن وندایک به ابعاد گفتمانی ایدئولوژی‌ها توجه ویژه‌ای نشان می‌دهد.

کاربرد این الگوی تحلیل گفتمانی نشان می‌دهد چطور ایدئولوژی‌ها می‌توانند در گفتمان‌ها ظهور پیدا کنند و همچنین چگونه نویسندگان با استفاده از ساختارهای کلامی متنوع و راهبردهای ایدئولوژیکی نظیر استعاره، تشبیه، بازی با اعداد و کنش گفتاری که بنا بر نظریهٔ وندایک در مقاله حاضر مدنظر قرار گرفته‌اند و در بالاتر به تفکیک توضیح داده شده‌اند؛ سعی دارند با تحت‌تأثیر قراردادن خوانندگان، افکار و عقاید خویش را راحت‌تر به آنان منتقل سازند. هرچند این تحقیقات به روش رایج تاریخ‌نگاری واقع‌گرایانه (ایگرس، ۱۳۹۸) در نظام ارجاع تحقیق تاریخی از منابع هر دوره نیز استفاده می‌کنند تا ایدئولوژی خویش را پشت سر منابع تاریخی پنهان کنند و واقع‌نمایی تاریخ‌نگارانه را به خواننده منتقل کنند. با این‌همه باید خاطر نشان کرد حضور ایدئولوژی در روایت تاریخی گذشته شامل حال مؤلفان دوران پیشامدرن نیز می‌شود. با این تفاوت که کارکردهای دیگری برای روایت گذشته در منابع تاریخی نویسی آن دوران مدنظر بود (میثمی، ۱۳۹۱؛ هیرشلمر، ۱۳۹۵).

در این تحقیق فرض بر این است که اولاً با بررسی ابزارهای تحلیل گفتمان وندایک، تا اندازه‌ای می‌توان دیدگاه‌های نویسندگان ایرانی و خارجی را نسبت به این دوران‌های تاریخی، تحلیل نمود و ثانیاً بررسی میزان راهبردهای ایدئولوژیکی به‌کارگرفته‌شده توسط نویسندگان بومی و غیربومی، به‌نحوی می‌تواند میزان تأثیرگذاری اندیشه‌های آنان را بر مخاطبان، نشان دهد.

بر همین اساس چهار سلسلهٔ سامانیان، غزنویان، سلجوقیان و قراخانیان در کتاب‌های درسی بومی، دارای مؤلف ایرانی و کتاب‌های درسی غیربومی، دارای مؤلف خارجی، مورد بررسی قرار می‌گیرند. باید گفت که در پژوهش حاضر تمرکز و بحث اصلی بر رخدادهای این

تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری، سال ۳۳، شماره ۳۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲ / ۱۷۳

چهار دوره است که در کتاب‌های بومی در چهار کتاب منتشر شده در سازمان سمت به‌عنوان نهاد رسمی تألیف کتاب‌های آموزشی دانشگاهی و در کتاب‌های بومی در دو کتاب از مجموعه تاریخ ایران کمبریج به‌عنوان منبع معتبر و رایج در آموزش دانشگاهی تاریخ در کشورمان مطرح شده‌اند و در سرفصل‌های برنامه آموزشی تاریخ به‌عنوان منبع هر درس مرتبط معرفی شده‌اند. هرچند از عبارت کتاب درسی عموماً برای آموزش پیشادانگاه‌های استفاده می‌شود، باتوجه به ساختار متمرکز آموزش عالی ایران در نظام جمهوری اسلامی، نهادهای رسمی دولتی مانند سازمان سمت برای «مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی در علوم انسانی و اسلامی» متولی تأمین منابع آموزشی درس‌های رشته‌های دانشگاهی از جمله رشته تاریخ شده‌اند با این همه در عرف رایج اجتماع علمی رشته تاریخ نیز کتاب‌های ترجمه‌ای که از قواعد نظارت نشر در حوزه عمومی تأییدیه گرفته‌اند و همچنین از محتوای علمی و حجم صفحات متناسب با سرفصل‌های درسی و زمان‌بندی ترمی درس‌های دوره کارشناسی یا تحصیلات تکمیلی برخوردار است. به‌عنوان «منبع آموزشی» یا کمک درسی توسط مدرسان هر درس به دانشجویان معرفی می‌شود.

در مقاله حاضر تألیف هر چهار کتاب بومی مربوط به سلسله‌های یادشده در تاریخ ایران میانه در سازمان سمت در دهه هشتاد تا نود هجری توسط یک مؤلف، دکتر ابوالقاسم فروزانی، استاد باسابقه گروه تاریخ دانشگاه شیراز و نیز الگوی مجموعه مؤلفان متخصص زیر نظر ویراستاران علمی ارشد در مجموعه تاریخ ایران کمبریج برای تدوین تاریخ هر سلسله، با این که از نظر ترجمه‌ای نیز تطبیق‌های لازم با متن اصلی آن داده شده است، می‌تواند استفاده از رویکرد تطبیقی مقایسه‌ای برای بررسی کاربرد رویکردهای زبان‌شناختی در چگونگی حضور راهبردهای گفتمانی در سطح زبان‌شناختی ایدئولوژی مؤلف واحد یا مؤلفان متعدد ایرانی و غیرایرانی در روایت تاریخ هر سلسله میسر سازد.

ممکن است این انتظار یا تصور وجود داشته باشد که این تفاوت‌ها در چگونگی حضور ایدئولوژی در روایت تاریخی مؤلفان بومی و غیربومی نیز تأثیر داشته باشد که در نتایج و توضیحات این بررسی در جداول مقاله منعکس شده است.

در بررسی انجام‌شده بر روی کتاب‌های تاریخ درسی تاریخ دانشگاه‌ها، تعداد راهبردهای موجود در رویکرد وندایک (۲۰۰۴) در دو محور ایدئولوژیکی بلاغت (شامل استعاره، تشبیه، و بازی با اعداد) و محور کنش (شامل راهبرد کنش‌های گفتاری) که می‌توانند به‌نوعی نشان‌دهنده دیدگاه نویسندگان درباره رویدادهای تاریخی باشند، استخراج گردید که باتوجه به حجم کمتر صفحات مرتبط با تاریخ سلسله‌های یادشده در کتاب خارجی و برای ایجاد تناسب، ابتدا تمام

واژه‌های کتاب‌های بومی و غیربومی در دوره‌های مختلف تاریخی یادشده به شرح زیر شمارش گردید و بر مبنای روش آماری اتخاذشده در مقاله، تناسب لازم برای لحاظ حجم و تعداد کلمات متفاوت این آثار در فرایند تجزیه و تحلیل مدنظر قرار گرفت.^۱

جدول ۱. تعداد واژه‌های کتاب‌های بومی و غیربومی

کتاب غیربومی	کتاب بومی	سلسله‌های تاریخی
تاریخ ایران از فروپاشی دولت ساسانیان تا آمدن سلجوقیان واژه ۸۳۹۶۸	تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره ساسانیان/ ۱۱۲۴۲۷ واژه	ساسانیان
تاریخ ایران از فروپاشی دولت ساسانیان تا آمدن سلجوقیان/ واژه ۱۲۱۳۵۶	غزنویان از پیدایش تا فروپاشی/ واژه ۱۵۱۵۲۵	غزنویان
تاریخ ایران کیمبریج از آمدن سلجوقیان تا فروپاشی دولت ایلخانان/ واژه ۱۱۶۸۰۱	سلجوقیان از آغاز تا فرجام/ واژه ۱۶۱۵۶۴	سلجوقیان
تاریخ ایران کیمبریج از آمدن سلجوقیان تا فروپاشی دولت ایلخانان/ واژه ۵۲۰۱۲	قراخانیان بنیان‌گذاران نخستین سلسله ترک مسلمان در فرارود/ واژه ۹۶۷۲۳	قراخانیان

آن‌گاه از تعداد راهبردها نسبت به کلمات نسبت آماری گرفته شد تا ارزیابی از اعتبار لازم برخوردار باشد. به بیانی دقیق‌تر برای مقایسه آمارها، به لحاظ متفاوت بودن تعداد (بیشینه) واژه‌های به کاررفته در کتاب‌های بومی و غیربومی، درصد تعداد راهبردها به واژه‌ها، برای تمام کتاب‌ها با استفاده از تناسب محاسبه شده که به ترتیب زیر است:

$$100 \times \frac{m}{n}$$

m: تعداد راهبردها و n: تعداد واژه‌ها

در ادامه پژوهش جدول‌ها و نمودارهایی ارائه می‌گردد که در آن‌ها داده‌های جمع‌آوری شده از کتاب‌های بومی و غیربومی به درصد و در هر یک از محورهای ایدئولوژیکی ذکر شده، به نمایش درآمده است. سپس اطلاعات به دست آمده به صورت کمی، کیفی و تطبیقی با استفاده از آزمون تی و کلموگراف اسمیرنوف که از آزمون‌های شناخته شده زیرمجموعه آزمون spss

۱. اطلاعات کتاب‌شناختی هر سلسله در این جدول آمده است و خوانندگان محترم می‌توانند در ارجاعات بعدی به این جدول مراجعه کنند.

هستند، مورد بررسی قرار می‌گیرند تا مشخص گردد تفاوت‌های احتمالی بین میانگین درصد به‌کارگیری راهبردها توسط نویسندگان و حجم متفاوت کلمات هر منبع بومی و غیربومی درباره‌ی توصیف رخدادها، کنش‌های حاکمان، سرداران، وزیران و دیگر شخصیت‌های تاریخی دوره‌ی سلسله‌های مورد بحث معنادار هستند یا خیر. حال به شرح و تجزیه و تحلیل داده‌های استخراج شده در هر یک از محورها می‌پردازیم.

۱. تجزیه و تحلیل محور بلاغت در کتاب‌های بومی و غیربومی

در گفتمان ایدئولوژیک، بررسی راهبردهای ایدئولوژیک بر معنا و محتوا تأکید دارد. محور بلاغت با محور سبک رابطه‌ی نزدیکی دارد و اساس رویکرد وندایک (۲۰۰۴) دارای راهبردهای ایدئولوژیک متعددی است. در پژوهش حاضر راهبردهای ایدئولوژیک استعاره، تشبیه و بازی با اعداد در محور بلاغت مورد بررسی قرار می‌گیرد. برای بررسی راهبردها ابتدا، به ارائه‌ی نمونه‌هایی از کتاب‌های بومی و غیربومی می‌پردازیم، سپس به تجزیه و تحلیل هر کدام از راهبردهای ایدئولوژیک محور بلاغت می‌پردازیم و دیگر موارد در زیرنویس مقاله آورده شده است.

الف. محور ایدئولوژیک بلاغت کتاب‌های بومی و غیربومی سامانیان

وندایک (۲۰۰۰) بر این باور است با همه‌ی اتفاقی که بین سخن‌گویان گروه‌های مختلف می‌افتد، تأکید بلاغی روی چیزهای خوب ما و چیزهای بد آن‌هاست. با توجه به گفته‌ی وندایک، سه راهبرد ایدئولوژیک استعاره، تشبیه و بازی با اعداد نیز به‌نوعی با تأکید بر مرزبندی بین گروه‌ها و دادن ویژگی‌های مثبت یا منفی به آنان، باعث انتقال ایدئولوژی نویسنده یا گوینده به مخاطبان می‌گردد. در این میان نویسندگان کتاب‌های تاریخی سامانیان نیز از این امر مستثنی نیستند و از این راهبردها برای منتقل کردن دیدگاه‌های خویش استفاده کرده‌اند که به شرح زیر است:

۱. نمونه‌ای از کاربرد راهبرد استعاره: در این زمان حکومت طاهریان در خراسان در سراشیبی زوال بود (کتاب بومی: ۵۲).
۲. نمونه‌ای از کاربرد راهبرد تشبیه: بخارا قلب قلمرو اسماعیل سامانی بود (کتاب غیربومی: ۱۲۹).
۳. نمونه‌ای از کاربرد راهبرد بازی با اعداد: ولایت از دست اسماعیل نتوان بیرون کرد مگر به بیش از صد هزار شمشیر کشیده شده (کتاب بومی: ۶۶).^۱

۱. نمونه‌های دیگری از کاربرد محور بلاغت: دو هزار تن علیه سامانیان شورش کردند (کتاب بومی: ۵۵) (بازی با اعداد). به هر سوار بیشتر از هزار درهم رسید (کتاب بومی: ۶۳) (بازی با اعداد). دو هزار تن از علویان کشته

همان‌طور که در مثال شماره ۱ ملاحظه می‌شود نویسنده بومی به‌دنبال منعکس‌نمودن «ضعف حکومت طاهریان» است و برای بیان این مطلب از استعاره «سراشویی زوال» بهره می‌گیرد و در تلاش است با کاربرد این استعاره، ناتوانی حکمرانان طاهریان را بهتر برای مخاطبان آشکار کند و اذهان آنان را به تفکرات خویش نزدیک‌تر کند. در مثال شماره ۲ نویسنده غیربومی نیز با تشبیه کردن بخارا به عنوان «قلب قلمرو» اسماعیل سامانی، در پی «پر اهمیت» جلوه‌دادن این شهر، در حد اهمیت قلب در بدن، در عهد سامانیان است و در نمونه شماره ۳ نیز نویسنده بومی با کاربرد اصطلاح «بیش از یکصد شمشیر»، هرچند به نقل از منابع تاریخی، سعی در بزرگ‌نمایی «قدرت امیر اسماعیل» دارد، در واقع او با ذکر عدد، به‌دنبال رساندن این پیام است که حتی تعداد شمشیرهای زیاد هم از پس توان امیر اسماعیل بر نمی‌آیند و نیروی امیر سامانی فراتر از قدرت سپاه حریف است.

همچنین با توجه به جدول ۲ مشخص است که نویسنده غیربومی از راهبرد بازی با اعداد اصلاً استفاده نکرده؛ ولی در میانگین سه راهبرد، این نویسنده خارجی است که از نویسنده بومی پیشی گرفته است. به بیانی روشن‌تر نویسنده غیربومی با بهره‌گیری بیشتر از استعاره و تشبیه، تلاش بیشتری کرده است تا تصورات خود را از تاریخ ایران، به خوانندگان منتقل سازد. در جدول ۲ نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها در کتاب‌های بومی و غیربومی سامانیان در محور بلاغت، ارائه گردیده است.

جدول ۲. راهبردهای ایدئولوژیکی محور بلاغت در کتاب بومی و غیربومی سامانیان

کتاب بومی (درصد)	کتاب غیربومی (درصد)	راهبردهای ایدئولوژیکی
۸/۲	۴	استعاره
۱/۶۴	۴	تشبیه
۰	۲	بازی با اعداد

شدند (کتاب بومی: ۷۱) (بازی با اعداد). امیر نصر لشکری بیست هزار نفره برای مقابله با علویان فرستاد (کتاب بومی: ۸۲) (بازی با اعداد). سالانه بیست‌هزار دینار خراج آل‌بویه به دربار سامانیان بود (کتاب بومی: ۱۱۰) (بازی با اعداد). بیست‌هزار سوار برای رزم آماده بودند (کتاب بومی: ۱۲۷) (بازی با اعداد)؛ قدرت پوشالی امیرنصر باعث ناامیدی شده بود (کتاب بومی: ۶۱) (تشبیه). صفاریان در برابر سامانیان سرشار از حس انتقام بودند (کتاب بومی: ۶۸) (استعاره). امیر احمدبن اسماعیل بر اریکه قدرت نشست (کتاب بومی: ۷۵) (استعاره). وزنه قدرتمند سیاسی سامانی در برابر آل‌بویه وجود داشت (کتاب بومی: ۱۱۱) (تشبیه). دوره سامانی دوره طلایی گسترش زبان فارسی در ایران بود (کتاب بومی: ۱۷۰) (تشبیه). در این دوره درخت تناور زبان فارسی گسترش یافت (کتاب بومی: ۱۸۱) (تشبیه). او به تن خویش آهنگ طبرستان کرد (کتاب غیربومی: ۱۱۵) (استعاره). ترکان بالاترین اریکه قدرت را طلب می‌کردند (کتاب غیربومی: ۱۳۰) (استعاره). انبار سپاه سامانی طعمه حریق شد (کتاب غیربومی: ۱۳۱) (تشبیه). سیل عظیم مکالمات عربی فراگیر گشته بود (کتاب غیربومی: ۱۳۵) (تشبیه).

۲. محور ایدئولوژیکی بلاغت کتاب‌های بومی و غیربومی غزنویان

محور بلاغت رابطه تنگاتنگی با محور سبک دارد و کاربران زبان برای اشاره به رقیبان خود از استعاره‌ها و تشبیهات استفاده می‌کنند (وندایک، ۲۰۰۰). با توجه به نظر وندایک، مؤلفین کتاب‌های تاریخی غزنویان با استفاده از راهبردهای محور بلاغت و اختصاص دادن صفات مثبت یا منفی به گروه‌های مختلف، کوشیده‌اند تا دیدگاه‌های خویش را به مخاطبان منتقل کنند که نمونه‌های آن به شرح زیر است:

۷. نمونه‌هایی از کاربرد راهبرد استعاره: اما محمود که در اوج قدرت بود، توان چهار هزار خانوار ترکمان را به چیزی نمی‌گرفت (کتاب بومی: ۱۴۹).

۸. نمونه‌هایی از راهبرد تشبیه: قمار لشکرکشی به کرمان بردی نداشت (کتاب غیربومی: ۱۶۵).

۹. نمونه‌هایی از راهبرد بازی با اعداد: محمود بعد از جنگی خونین بیش از بیست میلیون دینار غنایم از آنجا به چنگ آورد (کتاب غیربومی: ۱۵۶).^۱

همان‌طور که در مثال شماره ۷ مشاهده می‌گردد، نویسنده بومی برای نشان دادن «اقتدار سلطان محمود غزنوی» در برابر قوم ترکمن، از استعاره «اوج قدرت»، بهره می‌گیرد تا به این وسیله قدرت سلطان غزنوی را برای خوانندگان آشکار سازد و از این طریق به‌طور نامحسوس افکار خویش را مبنی بر پر قدرت بودن سلطان محمود غزنوی، به مخاطبان منتقل می‌کند. همچنین در مثال شماره ۸ نویسنده غیربومی برای توصیف شکست غزنویان در کرمان از

۱. نمونه‌های دیگری از کاربرد محور بلاغت: سلطان محمود بر سریر قدرت تکیه زده بود (استعاره). (کتاب بومی: ۱۲۷). آن‌ها در سرایش سقوط قرار داشتند. (کتاب غیربومی: ۱۴۶) (استعاره). آن سال‌ها اوج اقتدار سلطان بود (کتاب بومی: ۱۱۹) (استعاره). توطئه دشمنان عقیم ماند (کتاب غیربومی: ۱۵۰) (استعاره). غزنویان اوج نفوذ خود را بر طوایف اطراف اعمال می‌کردند (کتاب غیربومی: ۱۷۱) (استعاره). سلطان محمود به دوشیدن هندوان ادامه می‌داد (کتاب غیربومی: ۱۵۷) (تشبیه). در آن هنگامه شعله‌های جنگ شعله‌ور شده بود (کتاب غیربومی: ۱۶۵) (تشبیه). سختی‌ها را به مثابه تازیانه کفار هند در نظر گرفتند (کتاب بومی: ۱۷۱) (تشبیه). شمار ترکان به بیش از هزاران تن می‌رسید (کتاب غیربومی: ۱۵۶) (بازی با اعداد). تعداد سپاه دشمن کمابیش به چهل هزار تن می‌رسید (کتاب بومی: ۱۶۲) (بازی با اعداد). از حیث شمار تعداد ترکان زیاد به نظر می‌آمد (کتاب غیربومی: ۱۶۹) (بازی با اعداد). نزدیک به بیست نفر از غوریان کشته شدند (کتاب بومی: ۸۲) (بازی با اعداد). ارزش خراج سالیانه معادل بیست میلیون دینار بود. (کتاب بومی: ۱۲۱) (بازی با اعداد). بیش از پنجاه هزار سوار عازم جنگ با خوارزمشاهیان شدند (کتاب بومی: ۲۴۰) (بازی با اعداد). سلطان سلجوقی در رأس هرم قدرت قرار داشت (کتاب بومی: ۳۹۱) (استعاره). سلجوقیان در اوج قدرت در برابر رقبای خود قرار داشتند (کتاب بومی: ۱۴۹) (استعاره). آتش خشم مردم در پی کشتار روستاییان شعله‌ور شد (کتاب بومی: ۱۳۷) (تشبیه). ریشه‌های قدرت عباسیان سست گردیده بود (کتاب بومی: ۸۳) (تشبیه).

راهبرد ایدئولوژیکی تشبیه استفاده کرده است.

به بیانی دیگر نویسنده غیربومی برای آشکارنمودن دیدگاه منفی خود از قشون‌کشی غزنویان به کرمان از عبارت تشبیهی «قمار لشکرکشی»، استفاده کرده است؛ قماری که در نظر همگان امری ناپسند به‌شمار می‌رود و زاویه دید منفی نویسنده را به‌خوبی برای خوانندگان آشکار می‌کند. در مثال شماره ۹ نیز نویسنده غیربومی برای بزرگ‌نمایی غنائمی که توسط سلطان محمود از هند به‌دست آمده است از عبارت «بیش از بیست میلیون دینار»، بهره گرفته است که کاربرد این عبارت بهتر می‌تواند اهمیت غنائمی را که سلطان محمود از هند به ایران آورده است، برای خوانندگان مشخص کند.

از سوی دیگر با توجه به جدول شماره ۴ مشخص است که نویسنده غیربومی از لحاظ میانگین، در هر سه راهبرد استعاره، تشبیه و بازی با اعداد، از نویسنده بومی سبقت گرفته است و با استفاده بیشتر از راهبردهای محور بلاغت، تلاش مضاعفی کرده است تا نفوذ کلام خویش را در ذهن خوانندگان بالا ببرد. در جدول شماره ۴ نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها در کتاب‌های بومی و غیربومی غزنویان در محور بلاغت ارائه گردیده است.

جدول ۳. راهبردهای ایدئولوژیکی محور بلاغت در کتاب بومی و غیربومی غزنویان

کتاب غیربومی (درصد)	کتاب بومی (درصد)	راهبردهای ایدئولوژیکی
۱۷/۳۲	۶	استعاره
۱۴/۲۳	۳	تشبیه
۲۱/۴۱	۱۱	بازی با اعداد

الف. محور ایدئولوژیکی بلاغت کتاب‌های بومی و غیربومی سلجوقیان

محور بلاغت بر معنا و محتوا تأکید دارد نه بر صورت گفتمان و همین امر باعث استفاده از استعارات و تشبیه‌های متفاوت توسط نویسندگان یا گویندگان می‌گردد (وندایک، ۲۰۰۰)؛ بنابراین نویسندگان ایرانی و خارجی کتاب‌های تاریخ سلجوقیان با بهره‌گیری از راهبردهای استعاره، تشبیه و بازی با اعداد سعی در اثرگذاری بر معنا و محتوای متون تاریخی دارند تا از این راه ایده‌های خویش را منتقل کنند که نمونه‌های آن به شرح زیر است:

۴. نمونه‌ای از کاربرد راهبرد استعاره: بزرگواری طغرل پایان گرفت و کاسه صبرش لبریز

شد (کتاب غیربومی: ۵۰).

۵. نمونه‌ای از کاربرد راهبرد تشبیه: سلطان طغرل ایران را محیطی مناسب و سکوی پرش

مناسبی برای رسیدن به اهداف خویش یافت (کتاب بومی: ۶۷).

۶. نمونه‌ای از راهبرد بازی با اعداد: طغرل به دلیل فرارسیدن نوروز تنها دوهزار سوار در اختیار داشت (کتاب بومی: ۸۳).^۱

همان‌طور که در مثال شماره ۴ مشاهده می‌شود نویسنده غیربومی با به‌کارگیری استعاره «لبریز شدن کاسه صبر»، در تلاش است تا «بزرگواری» و «سعه صدر» سلطان سلجوقی را به اذهان مخاطبان القا کند. در حقیقت نویسنده بومی با بهره‌گیری از این استعاره، توانسته است گفتمان خویش را برای خوانندگان موجه‌تر جلوه دهد و در این میان با تحت‌تأثیر قراردادن مخاطبان، اندیشه‌های خود را راحت‌تر به آن‌ها منتقل کند. همچنین با توجه به مثال شماره ۵ نویسنده بومی با کاربرد عبارت تشبیهی «سکوی پرش» سلطان طغرل را فردی جاه‌طلب و دنبال فرصت برای رسیدن به اهدافش معرفی می‌کند.

درواقع او با کاربرد این تشبیه، سعی نموده است اندیشه‌های خود را به‌گونه قابل‌تصورتری، برای خوانندگان مطرح سازد. همچنین با ملاحظه مثال شماره ۶ می‌بینیم که نویسنده بومی نیز با دادن آمار «تنها دو هزار نفر»، قصد دارد تا با کم‌نشان دادن تعداد سربازان سپاه طغرل، «ضعف سپاه سلجوقی» را در آن مقطع زمانی، برای خوانندگان به تصویر بکشد. از سویی دیگر با توجه به جدول شماره ۳ در میانگین راهبردها (به‌جز در راهبرد ایدئولوژیکی استعاره)، این نویسنده غیربومی است که گوی سبقت را از نویسنده ایرانی، ربوده است؛ بنابراین می‌توان گفت نویسنده خارجی با بهره‌گیری بیشتر از راهبردها، تلاش مضاعفی نموده تا افکار خوانندگان را تحت‌تأثیر اندیشه‌های خویش، قرار دهند و آنان را تا حدودی متقاعد به پذیرش افکارش نماید.

۱. نمونه‌های دیگری از کاربرد بلاغت: هند به‌مثابه منبع پایان‌ناپذیر ثروت بود (کتاب غیربومی: ۸۷) (تشبیه). آذربایجان به‌مثابه پایگاه قوی سپاهیان در غرب است (کتاب غیربومی: ۹۷) (تشبیه). سلطان سنجر به‌مثابه سلطان بلامنازع: ۱۱۵، به‌مثابه پادشاه مستقل: ۱۲۷، به‌مثابه پادشاه خودکامه: ۲۱۵، کتاب غیربومی (تشبیه). دبیران به‌مثابه حلقه ارتباطی در بین دولت‌ها قرار داشتند (کتاب غیربومی: ۲۵۸) (تشبیه). سیصد هزار تن با شمشیر آماده نبرد شدند (کتاب بومی: ۸۷) (بازی با اعداد). بالغ بر چهل تن از روستاییان کشته شدند (کتاب غیربومی: ۱۰۳) (بازی با اعداد). تنها برای حمل صندوق ۱۷۰ هزار استر لازم شد (کتاب غیربومی: ۱۲۹) (بازی با اعداد). قریب به بیست تن اعلام آمادگی برای حمل صندوق نمودند (کتاب غیربومی: ۱۳۵) (بازی با اعداد). قریب به صدو بیست سال طول کشید تا شرایط برای نوادگان سنجر مهیا شود (کتاب غیربومی: ۱۷۱) (بازی با اعداد). سلطان از غرور باد در دماغش انداخته بود (کتاب غیربومی: ۱۶۰) (استعاره). خلافت بی‌رمق عباسی در آن زمان ضعیف‌تر از همیشه بود (کتاب بومی: ۸۸) (استعاره). سلجوقیان در اوج چیرگی (کتاب بومی: ۸۹)، اوج اقتدار و اوج قدرت (کتاب بومی: ۱۳۷) (استعاره). در حکومت عباسیان خلأ قدرت مشاهده می‌شد (کتاب بومی: ۱۳۷) (استعاره). مغول همچون انگشتی در دست سلطان بود (کتاب بومی: ۲۶۴) (تشبیه) دربار سلطان سلجوقی در چنبره دسیسه بدخواهان قرار گرفت (کتاب بومی: ۱۰۵) (تشبیه).

۱۸۰ / بازنمایی ایدئولوژی در کتاب‌های آموزشی دانشگاهی تاریخ ایران / صیامیان گرجی و طاهرزاده

در جدول شماره ۳ نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها در کتاب‌های بومی و غیربومی سلجوقیان در محور بلاغت، ارائه گردیده است.

جدول ۴. راهبردهای ایدئولوژیکی محور بلاغت در کتاب بومی و غیربومی سلجوقیان

کتاب غیربومی (درصد)	کتاب بومی (درصد)	راهبردهای ایدئولوژیکی
۲/۷۶	۸	استعاره
۱۳/۸۳	۵	تشبیه
۸/۲۹	۴	بازی با اعداد

ب. محور ایدئولوژیکی بلاغت کتاب‌های بومی و غیربومی قراخانیان

وندایک (۲۰۰۰) معتقد است برای آگاهی از این که صناعات سبکی چه معنای ضمنی ایدئولوژیکی دارند باید به بررسی معنایی پردازیم که از این طریق سازمان می‌یابند. در این پژوهش برای بررسی معنا در محور سبک از راهبردهای استعاره، تشبیه و بازی با اعداد استفاده کردیم که نمونه‌های آن در کتاب‌های تاریخ قراخانیان به شرح زیر است:

۱۰. نمونه‌ای از کاربرد راهبرد استعاره: این موضوع باعث تیرگی روابط بین سامانیان و غزنویان شد (کتاب بومی: ۵۲).

۱۱. نمونه‌ای از کاربرد راهبرد تشبیه: ماورالنهر به‌عنوان معدن دانش شناخته می‌شد (کتاب بومی: ۱۶۳).

۱۲. نمونه‌هایی از کاربرد راهبرد بازی با اعداد: ترکان با لشکری افزون از سی صد هزار از چین برون شدند (کتاب بومی: صفحه ۷۷)!

طبق جدول شماره ۵ در کتاب *سلسله قراخانیان* نویسنده غیربومی از هیچ‌یک از

۱. نمونه‌هایی از کاربرد بلاغت در تاریخ قراخانیان: کوکب دولت ایشان ساقط شد (کتاب بومی: ۵۷) (استعاره). سپاهیان بر قلب سپاه دشمن یورش بردند (کتاب بومی: ۶۱) (استعاره). روابط قراخانیان با ملک‌شاه به تیرگی گرایید (کتاب بومی: ۷۶) (استعاره). ارسلان‌خان ناراحتی عمیق خود را ابراز کرد (کتاب بومی: ۷۶) (استعاره). ارسلان‌خان توانست دم دشمن را بگیرد و از قلمرو خود بیرون براند (کتاب بومی: ۱۰۸) (استعاره). روابط بین دولت‌ها رو به تیرگی رفت (کتاب بومی: ۱۳۰) (استعاره). در آن زمانه قراخانیان وزنه قدرت محسوب می‌شدند. کتاب بومی صفحه ۷۷ (تشبیه). سلطان تیغ مخاصمت در نیام تهدید نهاد (کتاب بومی: ۶۳) (تشبیه). در آن هنگام شعله آل‌سامان فرو مرد (کتاب بومی: ۵۷) (استعاره). قراخانیان سپاهی مجهز و پرشمار مهیا کردند (کتاب بومی: ۱۲۱) (بازی با اعداد). خوارزمشاهیان سپاهی پرشمار به سمت قراخانیان گسیل کردند. کتاب بومی صفحه ۱۳۱ (بازی با اعداد). سلطان محافظانی پرشمار داشت (کتاب بومی: ۱۳۹) (بازی با اعداد). نیروی نظامی قراخانیان در مقابله با دشمنان پرشمار بود (کتاب بومی: ۱۴۲) (بازی با اعداد).

تکنیک‌های استعاره، تشبیه و بازی با اعداد که جزو راهبردهای ایدئولوژیکی محور بلاغت می‌باشند، استفاده نکرده است، بنابراین از لحاظ به‌کارگیری راهبردهای ایدئولوژیکی ذکرشده، این نویسنده ایرانی است که با بهره‌گیری از آن‌ها سعی کرده ذهنیات خود را به خواننده منتقل سازد.

درواقع نویسنده بومی با استفاده از این راهبردها، افکار و تصورات خود را به نحو عینی‌تری برای خوانندگان به نمایش درمی‌آورد و ذهن خوانندگان را تحت‌تأثیر دیدگاه‌های خویش قرار می‌دهد. به‌عنوان مثال در نمونه شماره ۱۰ با استفاده از «استعاره تیرگی» روابط به‌خوبی توانسته است رابطه میان حکام سامانیان و غزنویان را برای خوانندگان تبیین کند و اثر کلام خویش را بیشتر نماید. در نمونه شماره ۱۱ نیز، نویسنده بومی با کاربرد تشبیه «معدن دانش» خواسته است اوج شهرت ماوراءالنهر را در زمان قراخانیان در زمینه تحقیق و کسب علم به رخ مخاطبان بکشد و نفوذ سخن خویش را بالاتر ببرد.

بالاخره در نمونه شماره ۱۲ نیز نویسنده ایرانی با آوردن عبارت «افزون‌بر سیصد هزار»، قصد بزرگ‌نمایی لشکر ترکان را داشته است، در نتیجه دیدگاه مثبت نویسنده نسبت به ترکان و لشکریانش را به‌خوبی نشان می‌دهد. جدول شماره ۵ نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها در کتاب‌های بومی و غیربومی قراخانیان در محور بلاغت، ارائه گردیده است.

جدول ۵. راهبردهای ایدئولوژیکی محور بلاغت در کتاب بومی و غیربومی قراخانیان

کتاب بومی (درصد)	کتاب غیربومی (درصد)	راهبردهای ایدئولوژیکی
۰	۶	استعاره
۰	۴	تشبیه
۰	۴	بازی با اعداد

پ. تجزیه و تحلیل محور کنش گفتاری در کتاب‌های بومی و غیربومی

وندایک (۲۰۰۴) معتقد است در محور کنش گوینده/ نویسنده از کنش‌های گفتاری مختلف نظیر وعده‌دادن، سؤال پرسیدن، اتهام‌زدن، تهدیدکردن و منسوب‌کردن، با هدف خاصی استفاده می‌کند. تقریباً همه افراد با هر ایدئولوژی که دارند، می‌توانند از این کنش‌های گفتاری در جهت ایجاد تعامل بیشتر با مخاطب استفاده کنند. در این قسمت هم مانند محورهای قبلی ابتدا مثال‌هایی مطرح می‌گردد، سپس به بحث و بررسی اطلاعات به‌دست آمده می‌پردازیم.

۲. محور ایدئولوژیکی کنش گفتاری کتاب‌های بومی و غیربومی سامانیان

وندایک (۲۰۰۷) اظهار می‌کند که دستاورد مهم کنش گفتاری آستین، تأکیدورزیدن بر روی بُعد

اجتماعی کنش است، اما تصریح می‌کند درحالی‌که در نگاه‌های سنتی به زبان، به مطالعه کنش گفتاری توجه می‌شود، تحلیلگران گفتمان انتقادی، هنگام تحلیل گفتمان، به زنجیره یا توالی کنش گفتارها توجه می‌کنند. به عبارت دیگر کنش‌های گفتاری که در توالی کنش گفتارها به وقوع می‌پیوندند، می‌تواند دیدگاه‌های گوینده یا نویسنده را نمایان سازد.

نویسندگان کتاب‌های تاریخ سامانیان نیز برای ابراز ایده‌های خویش از راهبرد کنش‌های گفتاری بهره برده‌اند که نمونه‌های آن به شرح زیر است:

۱۳. وشمگیر، ابوعلی را متهم کرد که با دشمن دست به یکی کرده است (کتاب بومی: ۱۳۲).

۱۴. از ترکان قراخانی می‌توان پرسید که آیا این نظام یک سنت باستانی ایرانی نبوده است (کتاب غیربومی: ۱۳۰).^۱

در این قسمت هم با توجه به جدول شماره ۴ می‌توان دریافت که نویسنده بومی و غیربومی از لحاظ تعداد کاربرد راهبرد ایدئولوژیکی کنش‌های گفتاری، تقریباً به هم نزدیک هستند. به عنوان مثال نویسنده بومی در نمونه شماره ۱۳ با کاربرد فعل کنش گفتاری «متهم کرد»، در تلاش است اولاً روابط قدرت طلبانه بین حکمرانان و دولتمردان سامانی را با خود و دیگر حکومت‌ها نشان دهد؛ ثانیاً موقعیت دولت سامانیان را در مقابل دشمنانش متزلزل نشان دهد. نویسنده غیربومی نیز در نمونه شماره ۱۴ با به‌کارگیری فعل کنش گفتاری «پرسید»، سعی کرده است چهره معقول و موجهی از سلسله سامانیان به تصویر بکشد و در عوض حکومت‌های دیگر مانند قراخانیان را که باعث سقوط دولت سامانیان گردیدند، بیگانه و غیر موجه جلوه دهند؛ بنابراین می‌توان به این نتیجه رسید که هر دو نویسنده خارجی و نویسنده ایرانی با بهره‌گیری از این راهبرد، کوشش نموده‌اند تا ذهنیات خود را در مورد سلطه‌طلبی و قدرت‌خواهی سامانیان، به خوانندگان منتقل سازند. در جدول شماره نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها در کتاب‌های بومی و غیربومی سامانیان در محور کنش ارائه گردیده است.

جدول ۶. راهبردهای ایدئولوژیکی محور کنش گفتاری در کتاب بومی و غیربومی سامانیان

راهبردهای ایدئولوژیکی	کتاب بومی (درصد)	کتاب غیربومی (درصد)
کنش‌های گفتاری	۵	۳/۲۹

۱. نمونه‌هایی از کنش گفتاری: امیر نصر تهدیدی برای مناطق شمالی بود (کتاب بومی: ۱۱۲). حاکمان سامانی ترکان را معمولاً مورد تهدید قرار می‌دادند (کتاب غیربومی: ۱۵۱) امیر اسماعیل ترکان را به دشمنی با خود متهم می‌کرد (کتاب بومی: ۱۴۵). طاهریان سلسله سامانیان را معمولاً مورد تهدید قرار نمی‌دادند (کتاب غیربومی: ۱۷۲). دولت‌های همسایه متعهد شدند که در قبال حمله به قلمرو مشترک به دفاع از آن بپردازند (کتاب بومی: ۱۳۴).

الف. محور ایدئولوژیکی کنش گفتاری کتاب‌های بومی و غیربومی غزنویان

کنش‌های گفتمانی نظیر صحبت‌کردن، مشاجره، منازعه یا مدیریت‌کردن یک سازمان می‌تواند توسط کنشگران اجتماعی با هر ایدئولوژی‌ای انجام گیرد؛ زیرا ایدئولوژی‌ها با گفته‌ها یا تصمیم‌گیری‌هایشان آشکار می‌گردد (وندایک، ۲۰۰۰). براساس نظریه وندایک مؤلفان بومی و غیربومی کتاب‌های تاریخ غزنویان برای نمایان ساختن اندیشه‌های خویش، از این راهبرد بهره برده‌اند که نمونه‌های آن به شرح زیر است:

۱۷. آن‌ها (حکام محلی) نیز در عوض تعهد می‌سپردند که از مرزها در برابر دیگر مهاجمان پاسداری کنند (کتاب غیربومی: ۱۶۸).

۱۸. سلطان محمود حاکم طوس را به ناتوانی متهم کرد (کتاب بومی: ۱۵۰).^۱

باتوجه به جدول شماره ۸ مشخص است که نویسنده ایرانی از کنش‌های گفتاری کمتری نسبت به نویسنده غیرایرانی بهره گرفته است؛ بنابراین نویسنده غیربومی با کاربرد بیشتر این راهبرد ایدئولوژیکی کوشیده است تا ذهن مخاطبان را به افکار خویش نزدیک‌تر سازد؛ به‌عنوان مثال نویسنده خارجی در نمونه شماره ۱۷ سعی کرده تا با کاربرد کنش گفتاری «تعهد می‌سپردند»، روابط قدرت حکومت غزنویان در رابطه با سایر حکومت‌های آن مقطع زمانی مانند قراخانیان و سلجوقیان را مشخص سازد و نشان دهد که دولت غزنویان از طرف اقوام همسایه همیشه در معرض خطر قرار داشته است و به‌نوعی با توصیف کامل‌تر شرایط دوران غزنوی، اثر کلام خود را در خوانندگان بالا برد.

نویسنده بومی نیز در نمونه ۱۸ با کاربرد کنش گفتاری «متهم کرد»، ضمن نشان‌دادن روابط سلطان محمود با حکام محلی و نارضایتی وی از حاکم طوس، ضعف حاکم این منطقه را نمایان می‌سازد؛ بنابراین می‌توان گفت که هر دو نویسنده بومی و غیربومی با بهره‌گیری از راهبرد ایدئولوژیکی محور کنش، تلاش نموده‌اند به‌طور نامحسوس تفکرات خود را به خوانندگان منتقل کنند. در جدول شماره ۸ نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها در کتاب‌های بومی و غیربومی غزنویان در محور کنش، ارائه گردیده است.

جدول ۷. راهبردهای ایدئولوژیکی محور کنش در کتاب بومی و غیربومی غزنویان

راهبردهای ایدئولوژیکی	کتاب بومی (درصد)	کتاب غیربومی (درصد)
کنش‌های گفتاری	۱۰	۱۸/۳

۱. نمونه‌هایی از کنش گفتاری: سلطان محمود متعهد شد وارد آبادی‌های بین راه نشود (کتاب غیربومی: ۱۷۱). سپاهیان غزنوی تهدید کردند که در صورت حمله به هیچ‌کس رحم نخواهند نمود (کتاب بومی: ۱۳۲). قدرخان به هم‌دستی با مخالفان متهم شد (کتاب غیربومی: ۱۷۴). سلطان محمود از سوی دشمنان به غارت متهم شد (کتاب غیربومی: ۱۸۱). دختر ابونصر به دربند شدن تهدید ضمنی شد (کتاب بومی: ۲۳۰).

ب. محور ایدئولوژیکی کنش کتاب‌های بومی و غیربومی سلجوقیان

گفتمان‌ها وقتی در موقعیت خاصی ادا می‌شوند، می‌توانند کارگفت یک حکم یا یک پرسش، ادعا، تعهد یا عهد را تکمیل کنند (وندایک، ۲۰۰۰). به بیانی دیگر این کارگفت‌ها می‌توانند یک امر از پیش فرض شده از سوی مخاطبان تلقی گردند که نویسندگان و گویندگان نیز از بهره‌گیری از این راهبرد برای انتقال افکار خود غافل نیستند. در این میان نویسندگان ایرانی و خارجی کتاب‌های تاریخ سلجوقی از این امر مستثنی نیستند و از راهبرد کنش‌های گفتاری استفاده کرده‌اند که نمونه‌های آن به شرح زیر است:

۱۵. تاج‌الملک، نظام‌الملک را متهم ساخت که سالانه سیصد هزار دینار خرج فقها و صوفیان می‌کند (کتاب غیربومی: ۲۵۳).

۱۶. او (نظام‌الملک) از سوی روحانیون متهم به فساد عقیده و گرایش به مذهب اسماعیلی شد (کتاب بومی: ۱۶۶)!

در محور کنش همان‌گونه که در جدول شماره ۷ ملاحظه می‌گردد نویسنده غیربومی استفاده بیشتری از راهبرد ایدئولوژیکی کنش‌های گفتاری داشته است. به بیانی دیگر با مشاهده جدول شماره ۷ نویسنده غیربومی با بهره‌گیری بالاتر از این راهبرد، سعی کرده تا با ایجاد تعامل بیشتر با خوانندگان، روابط حکومت سلجوقی را در درون و با حکومت‌های دیگر به نحوی نشان دهد که به نفع تصورات موجود در ذهن خودش باشد.

به‌عنوان مثال در نمونه شماره ۱۵ نویسنده خارجی با مطرح نمودن وضعیت روابط حاکم سلجوقی و وزیر (نظام‌الملک) با فقها و صوفیان، سعی کرده روابط مطلوب آنان با وزیر را با دادن خرجی به آن‌ها به تصویر بکشد و از طرفی با به‌کارگیری کنش گفتاری «متهم کرد»، روابط نامطلوب دیگر دولتمردان سلجوقی را با فقها و صوفیان، آشکار سازد؛ این در حالی است که نویسنده بومی در نمونه شماره ۱۶ با استفاده از کنش گفتاری «متهم شد» نظری مخالف با نویسنده خارجی دارد و روابط میان روحانیون و نظام‌الملک را تیره نشان می‌دهد که این امر نشان‌دهنده تناقض بین افکار نویسندگان ایران و خارجی است.

به‌هر حال می‌توان ادعا کرد که هر دو نویسنده بومی و غیربومی با بهره‌گیری از راهبرد کنش گفتاری، سعی دارند دیدگاه‌های خویش را به مخاطبان راحت‌تر تلقین کنند. در جدول شماره ۷

۱. نمونه‌هایی از کنش گفتاری: سلطان محمد تهدید جدی برای غوریان بود. کتاب بومی صفحه ۱۰۹. چغری بیک مورد تهدید سلطان غزنوی قرار گرفت (کتاب غیربومی: ۲۴۳). سپاهیان غزنوی سوگند یاد کردند که به سلزان وفادار باشند (کتاب بومی: ۱۳۳). سلطان محمود، خوارزمشاهیان را به دسیسه سازی متهم می‌کرد (کتاب غیربومی: ۲۱۴). عرب‌ها تهدید جدی برای غزنویان محسوب نمی‌شدند (کتاب بومی: ۱۵۱).

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها در کتاب‌های بومی و غیربومی سلجوقیان در محور کنش، ارائه گردیده است.

جدول ۸. راهبردهای ایدئولوژیکی محور کنش در کتاب بومی و غیربومی سلجوقیان

کتاب بومی (درصد)	کتاب غیربومی (درصد)	راهبردهای ایدئولوژیکی
۷	۱۱/۷۳	کنش‌های گفتاری

ت. محور ایدئولوژیکی کنش کتاب‌های بومی و غیربومی قراخانیان

تقریباً همه افراد با هر ایدئولوژی که دارند، می‌توانند از کنش‌های گفتاری در جهت ایجاد تعامل بیشتر با مخاطب استفاده کنند (وندایک، ۲۰۰۴). نویسندگان ایرانی و خارجی کتاب‌های تاریخ قراخانیان نیز برای ایجاد تعامل بهتر با دانشجویان و انتقال اندیشه‌های خویش، از کنش‌های گفتاری استفاده کرده‌اند که نمونه‌های آن به شرح زیر است:

۱۹. ایلک قراخانی برادر خویش را به دلیل بی‌لیاقتی در اداره امور لشکری، مورد سرزنش قرار داد (کتاب غیربومی: ۲۱۱).

۲۰. احمد قراخانی به پذیرش مذهب اسماعیلی متهم شد و به قتل رسید (کتاب بومی: ۱۷۵).

در توصیف سلسله قراخانیان طبق جدول شماره ۹، نویسنده غیربومی نسبت به نویسنده بومی از راهبرد ایدئولوژیکی کنش‌های گفتاری بیشتر استفاده کرده است، به‌عنوان مثال نویسنده غیربومی در نمونه شماره ۱۹ با به‌کارگیری کنش گفتاری «سرزنش کرد»، روابط قدرت طلبانه درون حکومت قراخانیان به‌طور عام و رابطه بین دو برادر از سران حکومت قراخانیان را به‌طور خاص آشکار می‌کند و این حقیقت را نشان می‌دهد که روابط بین دولتمردان قراخانی مطلوب نیست و به‌نوعی ضعف آنان را در حفظ امنیت کشور خاطر نشان می‌سازد.

در نمونه شماره ۲۰، نویسنده بومی با استفاده از کنش گفتاری «متهم شد» به قتل احمد قراخانی اشاره می‌کند و با این کار وضعیت فرقه اسماعیلیه را در دوران قراخانی نشان می‌دهد، به این ترتیب که هر کس به این فرقه گرویده می‌شد، حتی اگر منصبی هم داشت، به قتل می‌رسید؛ بنابراین این امر نشانگر برخورد شدید با فرقه اسماعیلیه در دوره قراخانیان است.

۱. نمونه‌هایی از کنش گفتاری: احمدخان به بی‌دینی متهم شد (کتاب بومی: ۱۳۵). سلطان قراخانی رعیت را به اتهام نافرمانی تنبیه می‌کرد (کتاب غیربومی: ۳۱۸). عزیزخان نسبت به حمله دشمن هشدار داد (کتاب غیربومی: ۳۲۴). دشمن از هرسو قلمرو قراخانیان را تهدید می‌کرد (کتاب بومی: ۱۴۱). حاکمان ولایات متعهد شدند که خراج به مرکز نفرستند (کتاب غیربومی: ۳۲۹). آنان رقبای خود را به کارشکنی متهم کردند (کتاب بومی: ۱۵۳).

با این حال به دلیل کاربرد بیشتر نویسنده خارجی از این راهبرد، می‌توان اذعان کرد به لحاظ انتقال ایده و افکار به مخاطبان، نویسنده غیربومی موفق‌تر عمل کرده است و تلاش بیشتری کرده است تا دیدگاه‌های خویش را به مخاطبان منتقل کند. در جدول شماره ۹ نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها در کتاب‌های بومی و غیربومی قراخانیان در محور کنش، ارائه گردیده است.

جدول ۹. راهبردهای ایدئولوژیکی محور کنش در کتاب بومی و غیربومی قراخانیان

کتاب بومی (درصد)	کتاب غیربومی (درصد)	راهبردهای ایدئولوژیکی
۵	۹/۴۲	کنش‌های گفتاری

اینک برای روشن شدن این نکته که آیا تفاوت‌ها در تعداد راهبردها در کتاب‌های بومی و غیربومی معنادار هستند یا خیر، از آزمون مستقل تی و از آزمون کلموگراف اسمیرنف برای بیان نرمال یا عدم نرمال بودن داده‌های مربوط به متغیرها، استفاده می‌کنیم.

۳. مشخصات دموگرافیک مربوط به متغیرها

حال در این بخش در جدول‌های شماره ۱۰ و ۱۱ برای تبیین بهتر ارتباط بین آمارها و متغیرها، از آزمون کلموگراف اسمیرنف برای بررسی نرمال بودن یا نبودن داده‌های تحقیق و از آزمون تی دو نمونه، برای بیان معناداری و عدم معناداری اختلاف میانگین شاخص‌ها استفاده می‌کنیم (درباره این روش‌های آماری نگاه کنید به قربانعلی‌زاده، ۱۳۹۹).

جدول ۱۰. آزمون کلموگراف اسمیرنف برای بررسی وضعیت نرمالیتۀ داده‌ها

وضعیت نرمال بودن	سطح معناداری	اماره آزمون	انحراف استاندارد	میانگین	راهبردها
نرمال	۰/۵۴۸	۰/۶۷۸	۳۷/۸۰۶۴	۲۷ /۷۶۳۲	راهبرد ایدئولوژیکی تشبیه در محور بلاغت
نرمال	۰/۵۶۴	۰/۸۵۳	۲۰ /۶۵۱۲	۲۳ /۹۴۶۳	راهبرد ایدئولوژیکی استعاره در محور بلاغت
نرمال	۰/۶۲۹	۰/۷۴۳	۲۲ /۶۵۹۳	۲۵ /۷۶۲۳	راهبرد ایدئولوژیکی بازی با اعداد در محور بلاغت
نرمال	۰/۶۳۲	۰/۵۷۱	۳۲ /۵۳۲۱	۴۷ /۸۷۵۴	راهبرد ایدئولوژیکی کنش‌های گفتاری در محور کنش

باتوجه به آزمون کلوموگراف اسمیرنف که در آن نرمال بودن توزیع داده‌ها سنجیده می‌دهد و با کمک جدول ۱۰ مشاهده می‌کنیم که در سطح خطای کمتر از ۵ درصد، سطح معناداری این آزمون برای تمامی متغیرها بیشتر از ۵ درصد است که این خود نشان از نرمال بودن داده‌های مربوط به تمامی متغیرهاست؛ بنابراین در تحلیل استنباطی داده‌ها می‌توان از آزمون پارامتریک تی با دو نمونه مستقل استفاده کرد.

الف. آزمون تی دو نمونه مستقل (دو جامعه)

برای بیان معناداری و عدم معناداری اختلاف میانگین هر کدام از شاخص‌ها (راهبردها) در بین دو گروه کتاب‌های بومی و غیربومی از آزمون تی با دو نمونه مستقل استفاده می‌کنیم.

HO: فرض تحقیق مبنی بر عدم معناداری تفاوت میانگین متغیرها در بین کتاب‌های بومی و غیربومی ($\geq 0,05$ سطح معناداری).

H1: فرض تحقیق مبنی بر معناداری تفاوت میانگین متغیرها در بین کتاب‌های بومی و غیربومی (سطح معناداری $> 0,05$).

جدول ۱۱. آزمون تی با دو نمونه مستقل

اختلاف میانگین	آزمون تی تست			آزمون لون		راهبردهای ایدئولوژیکی
	سطح معناداری	آزادی	T	سطح معناداری	F	
۴۹/۶۷۳۲	.۰۶۱	۶	۵/۵۸۲	.۵۹	۲/۰۴۳	راهبرد ایدئولوژیکی استعاره در محور بلاغت
۴۷/۳۵۴۱	.۰۵۷	۶	۵/۲۶۹	.۶۳	۱/۶۳۵	راهبرد ایدئولوژیکی تشبیه در محور بلاغت
۵۱/۵۰۹۱	.۰۵۵	۶	۵/۸۴۷	.۵۲	۲/۳۷۶	راهبرد ایدئولوژیکی بازی با اعداد در محور بلاغت
۱۵/۴۹۰۲	.۰۵۸	۶	۵/۴۲۱	.۵۶	۲/۴۸۷	راهبرد ایدئولوژیکی کنش گفتاری در محور کنش

باتوجه به آزمون تی دو نمونه مستقل و با کمک جدول ۱۱ مشاهده می‌کنیم که در سطح خطای کمتر از ۵ درصد، سطح معناداری آزمون لون برای تمامی شاخص‌ها بیشتر از ۵ درصد است؛ بنابراین از نتایجی که شرط برابری واریانس را ایجاب می‌کند، استفاده می‌کنیم. باتوجه به

سطح معناداری آزمون تی در شرط برابری واریانس، مشاهده می‌کنیم که در سطح خطای کمتر از ۵ درصد در میزان استفاده از راهبردهای ایدئولوژیکی در دو گروه کتاب‌های بومی و غیربومی، با یکدیگر اختلاف معناداری وجود دارد. در نتیجه اختلاف میانگین میان دو گروه قابل توجه است.

پس فرض H_0 مبنی بر عدم معناداری تفاوت میانگین این متغیرها در دو گروه کتاب‌های بومی و غیربومی رد شده و در مقابل فرض H_1 مبنی بر معناداری تفاوت میانگین این متغیرها در دو گروه کتاب‌های بومی و غیربومی، پذیرفته می‌شود؛ بنابراین با توجه به آزمون‌های انجام گرفته، تفاوت‌های موجود در به‌کارگیری راهبردهای ایدئولوژیکی توسط مؤلفان، از نوع تفاوت‌های معنادار است و می‌تواند در انتقال افکار نویسندگان به خوانندگان، بیشتر به نفع نویسنده غیربومی، تأثیر داشته باشند.

نتیجه‌گیری

در تحقیق حاضر راهبردهای ایدئولوژیکی به‌کارگرفته‌شده توسط نویسندگان خارجی و ایرانی در دو محور بلاغت و کنش، در چهار کتاب آموزشی تاریخ ایران دوره میانه سازمان سمت از نویسنده‌ای بومی از دکتر فروزانی و دو کتاب غیربومی تاریخ ایران کمبریج زیر نظر بویل و فرای، مورد بررسی قرار گرفت تا مشخص شود چه تفاوتی بین دیدگاه‌های این نویسندگان در روایت رویدادهای تاریخی یکسان وجود دارد. آنچه مسلم است براساس نمودارهای ارائه‌شده در پژوهش، نویسندگان ایرانی و خارجی از راهبردهای ایدئولوژیکی بهره برده‌اند. این امر نشان‌دهنده این است که در روایت تاریخ گذشته، چگونه ایدئولوژی از راه‌های زبانی گوناگون، ارزش‌ها و باورها را در روایت تاریخ توسط نویسنده به خواننده منتقل می‌شود؛ در همین راستا نویسندگان غیربومی، به‌لحاظ درصد میانگین کل به‌کارگیری راهبردها، از راهبردهای ایدئولوژیکی محور بلاغت (راهبردهای ایدئولوژیکی استعاره، تشبیه و بازی با اعداد) از نویسنده بومی سبقت گرفته تا از این طریق بتواند اذهان مخاطبان را به افکار خویش نزدیک‌تر سازد. در مورد محور کنش نیز باز این نویسندگان غیربومی است که با به‌کارگیری بیشتر راهبرد ایدئولوژیکی کنش، به‌طور نامحسوس سعی در انتقال عقاید خویش به خوانندگان دارد. در واقع با توجه به نقش مهم کتاب‌های درسی مدارس و دانشگاه‌ها در نهادینه‌کردن ایدئولوژی‌های مختلف در ذهن دانش‌آموزان و دانشجویان، نتایج به‌دست‌آمده از پژوهش حاضر، می‌تواند چگونگی بازتولید ایدئولوژی در کتاب‌های درسی تاریخ دانشگاهی بومی و ترجمه‌ای را نشان دهد. به بیانی روشن‌تر هر کدام از نویسندگان که بتوانند از راهبردهای ایدئولوژیکی بیشتری در

تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری، سال ۳۳، شماره ۳۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲ / ۱۸۹

متون خود استفاده کنند، در انتقال مفاهیم، البته هم‌سو با افکار خویش، موفق‌تر خواهند بود و دانشجویان را بیشتر تحت‌تأثیر عقاید خود قرار می‌دهند؛ بنابراین با توجه به آمارهای ارائه‌شده، نویسنده خارجی با استفاده از راهبردهای ایدئولوژیکی بیشتر در هر دو محور بلاغت و کنش، توانسته اندیشه مخاطب را نزدیک ایدئولوژی مدنظر خویش سازد و نفوذ کلامش را بالاتر ببرد؛ بنابراین می‌توان ادعا کرد یک روایت تاریخی بازنمایی شفاف یا روگرفت زنجیره‌ای از رویدادهای گذشته نیست، بلکه یک رویداد واحد می‌تواند از منظر جریان‌های مختلف تبدیل به رویدادهای دگرگونه شود و در طرح‌واره‌های تفسیری مختلف تاریخ‌نگاران به صورت‌های متفاوتی بازنمایی شود.

منابع

- احمدی، بابک (۱۳۸۶) رساله تاریخ: جستاری در هرمنوتیک تاریخ، تهران: مرکز. استفورد، مایکل (۱۳۸۲) درآمدی بر فلسفه تاریخ، ترجمه احمد گل محمدی، تهران: نی. ایگرس، گئورگ (۱۳۹۶) تاریخ‌نگاری در قرن بیستم از عینیت علمی تا چالش پسا مدرن، ترجمه محمدابراهیم باسط، تهران: سمت.
- آزاد، امید (۱۳۹۳) تجزیه و تحلیل خیر ۲۰:۳۰ در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- بویل. جی (۱۳۸۵) تاریخ ایران کمبریج از آمدن سلجوقیان تا فروپاشی دولت ایلیخانان، ترجمه حسن انوشه، جلد ۴، تهران: امیرکبیر.
- رفعتی پناه مهرآبادی، مهدی (۱۴۰۱) «تاریخ آموزش رسمی محیط زیست در ایران: محیط‌زیست در کتاب‌های درسی دهه‌های ۱۳۷۰ و ۱۳۸۰»، تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری، دانشگاه الزهراء، ۳۲(۳۰)، صص ۱۹۶-۱۶۳.
- فرای. ر. ن (۱۳۸۵) تاریخ ایران از فروپاشی دولت ساسانیان تا آمدن سلجوقیان، ترجمه حسن انوشه، جلد ۴، تهران: امیرکبیر.
- فروزانی، سید ابوالقاسم (۱۳۸۹) قراخانیان، بنیان‌گذاران نخستین سلسله ترک مسلمان در فرارود (آسیای میانه)، تهران: سمت.
- _____ (۱۳۹۰) تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره سامانیان، تهران: سمت.
- _____ (۱۳۹۳) سلجوقیان از آغاز تا فرجام، تهران: سمت.
- _____ (۱۳۹۵) غزنویان از پیدایش تا فروپاشی، تهران: سمت.
- قربانعلی‌زاده، خیرالله (۱۳۹۹) روش‌ها و آزمون‌های آماری در علوم انسانی، تهران: سازمان چاپ و نشر ایران.

۱۹۰ / بازنمایی ایدئولوژی در کتاب‌های آموزشی دانشگاهی تاریخ ایران / صیامیان گرجی و طاهرزاده

- قریب، قاسم (۱۳۹۹) «سیر تحول متون درسی تاریخ مغول و ایلخانی در نظام دانشگاهی ایران»، *ایران نامگ*، (۱)۵، صص ۶۷-۸۴.
- قهاری، معصومه؛ اکبری محمدعلی (۱۳۹۵) «وجه کانونی ایرانی‌ت در متون درسی عصر پهلوی اول (کتاب تاریخ، جغرافیا و ادبیات فارسی)»، *مطالعات تاریخ فرهنگی*، جلد ۵، (۱۹)، صص ۶۹-۹۲.
- لورنتس، کریس (۱۳۹۹) *برساخت گذشته: درآمدی بر نظریه تاریخ*، ترجمه ماریا ناصر، ویرایش علمی سیدمحمدرضا حسینی بهشتی، تهران: سمت.
- مانزلو، آلن (۱۳۹۴) *واساخت تاریخ*، ترجمه مجید مرادی سده، تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام.
- مک کالا، سی بی ین (۱۳۸۷) *بنیادهای علم تاریخ: چیستی و اعتبار شناخت تاریخی*، ترجمه احمد گل محمدی، تهران: نی.
- میثمی، جولی اسکات (۱۳۹۱) *تاریخ‌نگاری فارسی (سامانیان، غزنویان، سلجوقیان)*، ترجمه محمد دهقانی، تهران: ماهی.
- هیرشلمر، کنراد (۱۳۹۵) *تاریخ‌نگاری عربی در دوره میانه: مؤلف به‌مثابه کنشگر*، ترجمه زهیر صیامیان گرجی، تهران: سمت.
- یوسفی، آرش؛ فضل‌نژاد، احمد؛ خیراندیش، رسول (۱۴۰۱) «از نجیب زاده وحشی تا مرد هزاره: تاریخ‌نگاری مطالعات نوین غربیان درباره امپراتوری مغول»، *تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری*، دانشگاه الزهراء، (۳۰)۳۲، صص ۳۵۶-۳۲۱.

- Both Alan.(2003). *Teaching History at Univeraity Enhancing Learning and Understanding*. London: Blackwell
- Ankersmit, F.R.(2011) *logic: A Semantic Analysis of Historians Language*,The Hangu.2006.
- Asakat , Asheir (2017) *Teaching Critical Thinking in Psychology. A Handbook of Best Practices*. Wiley- Blackwell Publication.
- Coffin, Caroline.(2015). *Historical Discourse*. British Library Cataloguing. Publication. London.
- Gallie.W.B. (2008)*The Historical Understanding*”, in: *History and Theory*. London: Blackwell.
- Johns, M.A. et al.(2007).*Discourse roles, gender and language text book dialogues:Who learns what from John and Sally? Gender education*. Vol 9. Pp 469-490
- Van Dijk Teun A.(2004). *Ideology a multidisciplinary approach*. London. Sage Publication
- Van Dijk Teun A.(2000).*Ideology and Discourse*. London. Sage Publication.
- White. P,R,R.(2006). *The Language of Evaluation and stance in History. In Discourse and Community*. Wiley- Blackwell Publication.

List of sources with English handwriting

- AHMADI, BABAK. (2007). Treatise on History: An Inquiry into the Hermeneutics of History, Tehran, Markaz Publishing.
- Boyle, Jay. A. (2006). The Cambridge History of Iran from the Coming of the Seljuks to the Collapse of the Ilkhanid State. Translated by Hassan Anousheh, Volume IV. Amīrkabīr Publications.
- Iggers, Georg (2017), Historiography in the twentieth century: from scientific objectivity to the postmodern challenge, Translated by Mohammad Ebrahim Basit, Tehran, Samt Organization Publications.
- Forouzani Seyed Abolghasem. (2016). The Ghaznavids from Emergence to Collapse. Samt Publications.
- Forouzani Seyed Abolghasem. (2014). The Seljuks from the Beginning to the End. Samt Publications.
- Forouzani Seyed Abolghasem. A History of Political, Social, Economic and Cultural Developments in Iran in the Samanid Period. Samt Publications.
- Forouzani Seyed Abolghasem. (2010). The Qarakhanids, the Founders of the First Muslim Turkic Dynasty in Transoxiana (Central Asia). Samt Publications.
- Fry. R. N. (2006) The Cambridge history of Iran: History of Iran from the Collapse of the Sassanid State to the Coming of the Seljuks. Translated by Hassan Anousheh. Volume IV. Amīrkabīr Publications.
- Ghahari, Masoumeh, Ali Akbari Mohammad. (2016). Focal Aspects of Iranianism in the Textbooks of the First Pahlavi Era (Books of History, Geography and Persian Literature). Journal of Cultural History Studies. Volume V, Number 19.
- Gharib, Ghasem. (2020). The Evolution of Mongol and Ilkhanid History Textbooks in the Iranian Academic System, Irannamag, Vol. 5, No. 1.
- Ghorbanalizadeh, Khairollah (2020), Statistical Methods and Tests in the Humanities, Tehran, Iranian Publishing Organization.
- Hirschler, Konrad (2016), Medieval Arabic historiography : authors as actors, Translated by Zohair Siamian Gorji, Tehran, Samt Organization Publications.
- Lorenz Chris. (2020). Konstruktion der Vergangenheit : eine Einführung in die Geschichtstheorie, Translated by Maria Nasser, Scientific Editing by Seyyed Mohammad Reza Hosseini Beheshti, Tehran, Samt Organization.
- Munslow, Alun. (2015). Deconstructing history, Translated by Majid Moradi Sadeh, Tehran, Research Institute for the History of Islam.
- McCullagh, C.Behan. (2008). The logic of history: putting postmodernism in perspective, Translated by Ahmad Golmohammadi, Tehran, Ney Publishing.
- Meisami, Julie Scott (2012), Persian historiography to the end of the twelfth century, Translated by Mohammad Deghani, Tehran, Māhī Publishing.
- Rafati Panah Mehrabadi, Mahdi. The History of Formal Environmental Education in Iran: The Environment in the Textbooks of the 1990s and 2001. Journal of Historical perspective and Historiography of Alzahra University, Year 32, New Period, No. 30, Serial 115.
- Stanford Michael. (2003). An Introduction to the Philosophy of History, Translated by Ahmad Golmohammadi, Tehran, Ney Publishing.
- Yousefi, A., and Ahmad Fazlinejad, and Rasoul Khairandish. From the Savage Nobleman to the Millennial Man: The Historiography of Modern Western Studies on the Mongol Empire, Journal of Historical perspective and Historiography of Alzahra University, Year 32, New Period, No. 30, Serial 115.
- Azad, Omid. (2014). News Analysis 20:30 in the Framework of Critical Discourse Analysis. Master's Thesis. Islamic Azad University. Science and Research Unit.

References in English

- Both Alan.(2003). *Teaching History at Univeraity Enhancing Learning and Understanding.*

London: Blackwell

- Ankersmit, F.R.(2011) *logic: A Semantic Analysis of Historians Language*, The Hangu.2006.
- Askat , Asheir (2017) *Teaching Critical Thinking in Psychology. A Handbook of Best Practices*. Wiley- Blackwell Publication.
- Coffin, Caroline.(2015). *Historical Discourse*. British Library Cataloguing. Publication. London.
- Gallie.W.B. (2008) *The Historical Understanding*”, in: *History and Theory*. London: Blackwell.
- Johns, M.A. et al.(2007).*Discourse roles, gender and language text book dialogues:Who learns what from John and Sally? Gender education*. Vol 9. Pp 469-490
- Van Dijk Teun A.(2004). *Ideology a multidisciplinary approach*. London. Sage Publication
- Van Dijk Teun A.(2000).*Ideology and Discourse*. London. Sage Publication.
- White. P,R,R.(2006). *The Language of Evaluation and stance in History. In Discourse and Community*. Wiley- Blackwell Publication.

©2023 Alzahra University, Tehran, Iran. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0 license) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

The Representation of Ideology in Academic Textbooks on Iranian History¹

Zohair Siamian Gorji²
Maryam Taherzadeh³

Received: 12/01/2023
Accepted: 17/05/2024

Abstract

This study was conducted as part of Vandyke's critical discourse analysis. The texts of academic textbooks on the history of Iran in the Middle Ages, written by native and non-native authors, were examined quantitatively, qualitatively and comparatively in terms of the influence of the authors' ideology, with the aim of providing a methodological model in the analysis of historiographical works in order to determine how the authors' ideology in each text using the linguistic structure, in the narration of single historical events, It leads to making events or people appear more prominent or smaller. According to van's definition, ideologies are the systems of fundamental beliefs of a group and its members that deal with the system of ideas, especially their social, political, or religious ideas. The authors' ideology is also seen in the authors' interpretive schemas of the past and the phrases that show it in the historical narrative, so the rhetoric and speech action in the theory of discourse analysis can be used in the analysis of these texts. Therefore, using the approach and method of van's discourse analysis, it can be claimed that a historical narrative is not a transparent representation or an apocryphal in accordance with the objective reality of a chain of past events, but a single event can be represented and narrated in different narratives in different ways under the influence of the ideology and belief system of the authors.

Keywords: Rhetoric, Speech Act, Critical Discourse Analysis, Ideology, Academic History Textbook, History of Medieval Iran.

1. DOI: 10.22051/hph.2024.43735.1669

2. Assistant Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (Corresponding Author): z_siamian@sbu.ac.ir

3. Ph.D. in General Linguistics, Teacher in high school: taherzademaryam77@gmail.com

Print ISSN: 2008-8841/ Online ISSN: 2538-3507